

М.А. Жукава
(настаўнік беларускай мовы і літаратуры
ДУА “Сярэдняя школа № 16 г. Полацка”)

РОЛЯ ЛІТАРАТУРЫ Ў ВЫХАВАННІ СЯМЕЙНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ ЯК АСНОВЫ ДУХОЎНАСЦІ І МАРАЛЬНАСЦІ ДЛЯ ПАДРАСТАЮЧАГА ПАКАЛЕННЯ

На сённяшні дзень актуальнасць праблемы духоўна-маральнага выхавання падрастаючага пакалення відавочная. За ім будучыня ўсяго чалавечтва, а значыць, праблемы моладзі неабходна разглядаць як агульначалавечыя праблемы.

Духоўнасць – гэта прыгажосць унутранага свету чалавека. Сёння актуальнай з’яўляецца праблема “наладжвання” ўнутранага свету чалавека. Можна выказаць здагадку, што ў чалавеку прыродай закладзена імкненне да прыгожага, духоўнага. Значыць, развіваючы ў ім мастацкія схільнасці і далучаючы яго да творчасці, можна стварыць знешнія перадумовы для развіцця духоўнасці.

На мой погляд, задача школы – ствараць стымулы, якія нараджаюць асобныя памкненні да самавыхавання, маральнага ўдасканалення і духоўнага росту, а таксама ўмовы, якія могуць спрыяць іх развіццю.

Вывучыўшы сітуацыю, якая склалася, яе прычыны і шляхі вырашэння, можна сказаць, што невырашальных праблем не бывае. Так, праблема духоўна-маральнага выхавання моладзі ёсць, але ёсць і шляхі яе вырашэння. І пры мэтанакіраванай і скаардынаванай выхаваўча-педагагічнай працы школы, сям’і і асобы над сабой дадзена праблема будзе вырашана.

Настаўнікам-філолагам у духоўна-маральным выхаванні адведзена важная жыццёвая місія: кожны ўрок дакранацца да вечных святыняў – да высокага слова. Выкладаючы літаратуру, мы ўвесь час імкнёмся сцвярджаць высакародныя ідэі агульначалавечых каштоўнасцей, захоўваем духоўныя скарбы нашага народа, каб перадаць іх наступным пакаленням.

Самая важная задача і магчымасць літаратуры як прадмета – спрыяць духоўнаму выхаванню. Варта адзначыць, што праз вывучэнне мастацкіх твораў сапраўды адбываецца маральнае выхаванне асобы.

Але які б маральны прынцып мы ні ўзялі, відавочна тое, што засвойваецца ён з ранняга дзяцінства ў сям’і. Сапраўдная любоў бацькоў заўсёды падымае тонус жыцця, выклікае адчуванне радасці, стварае добры падмурак для маральнага выхавання дзіцяці. Таму вельмі важна на прыкладзе мастацкіх твораў паказаць наступствы няправільна пабудаваных сямейных адносін, а таксама паказаць прыклады станоўчых узаемаадносін у сям’і.

Л.М. Талстой сцвярджаў: “Шчаслівы той, хто шчаслівы ў сябе дома”. Непаўторная атмасфера сямейнай цеплыні і дабрыні заснавана на

рацыянальным і справядлівым размеркаванні абавязкаў паміж членамі сям'і. Але і ў добрай сям'і поспехі ў выхаванні дзяцей не прыходзяць самі сабой. Проста так побач з добрымі бацькамі не заўсёды вырастаюць добрыя дзеці. Дзіця, якое жыве ў сям'і, штодня бачыць вакол сябе навакольную рэчаіснасць, удзельнічае ў ёй, чуе меркаванні і ацэнкі бацькоў, назірае за іх стаўленнем да іншых людзей і адзін да аднаго. Кожны дзень на прыкладзе бацькоў, старэйшых братоў і сясцёр, бабуль і дядуль жыццё разгортвае перад дзіцём узоры самых разнастайных формаў паводзін. Такім чынам, сям'я дае неабмежаваныя магчымасці для творчасці, духоўнага развіцця і самаўдасканалення.

Праграма па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” для 5–9 класаў вылучае творы, у якіх аўтары ўздзімаюць праблемы сямейных адносін, сямейных каштоўнасцей. Каб выпрацаваць высокія маральныя прынцыпы ў дзіцяці, неабходна, каб бацькі самі прытрымліваліся іх.

Вялікія магчымасці ў далучэнні да сямейных маральных каштоўнасцей маюць прыказкі. Трапныя і лаканічныя выслоўі вучаць жыццёвай мудрасці і перадаюць набытыя за стагоддзі жыццёвыя ўрокі, якімі трэба кіравацца заўсёды: “Старога паважай, малога павучай”, “Хто бацьку і маці зневажае, той добра не знае” і іншыя. Для любой жыццёвай праблемы можна знайсці рашэнне ў прыказцы.

Шанаванню мудрасці і вопыту бацькоў, выхаванню ўдзячнасці, павагі, уважлівасці і міласэрнасці прысвечана казка У. Караткевіча “Нямоглы бацька”. “Шануйце дабрывню, хай і слабую. Шануйце мудрасць, хай сабе нямоглую. Насіце на руках сваіх бацькоў,” – вось па якім законе раіць жыць вядомы пісьменнік.

Праблема ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей у беларускай літаратуры прысутнічае даўно. Незвычайна цікавай і павучальнай для вучняў з'яўляецца апавесць К. Чорнага “Насцечка”. Аўтар зазірае ў корань праблемы выхавання будучага пакалення: хуліганства Сержа і яго эгаістычны характар узніклі з-за таго, што бацькі не мелі часу на яго выхаванне, не сябравалі з ім, не цікавіліся яго жыццём, а толькі патакалі ўсім жаданням, імкнучыся хутчэй адкупіцца. Гэта праблема многіх сем'яў: дзеці маюць усё, акрамя самага галоўнага – увагі сваіх бацькоў. Калі дарослым няма часу і жадання займацца дзецьмі, дык чаму ж чакаць ад іх сумленых паводзін?

Дзіця павінны выходзіць бацькі (размаўляць з ім, вучыць правільна паводзіць сябе з іншымі людзьмі і г. д.). Народная мудрасць сцвярджае: “Што пасееш – тое і пажнеш”. Вядомы педагог А. Макаранка гаварыў: “Нашы дзеці – наша старасць. Правільнае выхаванне – наша шчаслівая старасць” [2, с. 45].

Акрамя таго, твор сцвярджае важную ідэю каштоўнасці сяброўства, закладзенага ў дзяцінстве. Слушна гаворыць маці Насцечкі – галоўнай гераіні апавесці: “Дружба – вялікая справа. Без дружбы чалавеку цяжка

жыць, чуеце, дзяўчаткі? Дружба робіць вялікія справы. І ў няшчасці, і ў радасці без дружбы чалавеку нельга быць”. Менавіта ў сям’і закладваюцца асновы сяброўскіх узаемаадносін.

А тэма маці? Амаль кожны з беларускіх паэтаў і пісьменнікаў закранае гэтую жыццёвую, самую балючую і хвалючую тэму. Адносіны чалавека да сваіх бацькоў з’яўляюцца асноўнай меркай яго вартасці, унутранай самапавагі.

Аб пачуццях аўтара да маці гавораць радкі П.Панчанкі:

Голас незнаёмага можа здзівіць,

Голас сябра – на хвіліну спыніць,

Голас каханай – сагрэць сонцам лета,

Голас маці – падняць з таго свету.

І гэта сапраўды так. Паэт П. Броўка прысвяціў маці, якая загінула ў Асвенцыме, цэлую паэму пад назвай “Голас сэрца”.

3. Бядуля стварыў выдатнае апавяданне “На Каляды к сыну”, якое заўсёды моцна ўзрушвае чытачоў сваім жыццёвым сюжэтам. Стаўшы багачом, сын адрокся ад сваёй маці – неадукаванай, простаай, хворай жанчыны. Трагедыя Тэклі абвастраецца яшчэ і тым, што дзеянне адбываецца ў час свята Каляды, калі дапамагаюць і спачуваюць нават чужым. Лаўрук жа спрабуе адкупіцца ад матчынай любові грашыма. Ад распачы жанчына выпускае з рук гэтыя пякучыя паперкі, якія шалёна разносіць па дарозе вецер. Але маці ўсё даруе яму – адзінаму сыну. Часта даводзілася бачыць слёзы ў вачах вучняў пасля прачытання гэтага твора. Ці ж не сучасная праблема? Ці ж не жыццёвы, павучальны ўрок?

Адносіны да бацькоў – галоўны крытэры чалавечнасці. Па тым, ці прыслухоўваюцца маладыя да бацькоўскай думкі, ці паважліва яны ставяцца да бацькоў, мяркуюць пра іх выхаванасць. Здаўна ў нашым народзе лічылі: “Бацька і маці ад Бога ў хаце, хто іх зневажае, добра не знае”. Гэтая ж мудрасць замацавана ў Бібліі: “Шануй бацьку свайго і маці сваю...”. І яшчэ мудрыя людзі казалі: “Дзіця да маці, як краска да сонца”, “Хто бацькоў шануе, той і дзецям добрую долю гатуе”, “Добрае дзіця бацькоў думкі згадвае”. Творы беларускіх пісьменнікаў завастраюць праблемы адносін бацькоў і дзяцей, неўладкаванай адзінокай старасці пры жывых дзецях.

Праблема адчужэння дзяцей ад бацькоўскага дому, ад родных вытокаў і каранёў, страта адказнасці за жыццё, адзінокае, самотнае, пакінутай маці глыбока раскрыта ў апавяданні В. Карамазава “Дзяльба кабанчыка”. У творы расказваецца пра звычайны для вясковага жыцця эпізод – дзеці прыехалі ў вёску да маці “на свежыну”. Але пісьменнік звяртае нашу ўвагу на паводзіны дзяцей, іх адносіны да маці. Сцяпан – адзіны, каго можна назваць чалавекам сярод астатніх дзяцей. Ён не прымае жорсткасці, абьякавасці да жывых і мёртвых. Сцяпан вяртаецца дадому, яму хочацца суцешыць маці, сказаць тое, чаго не паспеў сказаць бацьку. Гэтыя словы гучаць як своеасаблівае папярэджанне нам, жывым. Сцяпан –

адзіны чалавек, якога можна назваць сапраўдным сынам, а астатнія дзеці ўжо “страцілі святое штосьці”, “ачарсцвелі душою”.

Працягам гэтай тэмы з’яўляецца верш Р. Барадуліна “Трэба дома бываць часцей”. Лірычны твор дазваляе ў яркай вобразнай форме, праз асабістыя перажыванні, пачуцці, думкі перадаць усхваляванасць паэта, глыбока раскрыць праблему, заклікаць чытачоў да разумення важнасці “святога” дома, дзе ты нарадзіўся, дзе зрабіў першыя крокі. Аўтара хвалюе, што мы, адарваўшыся ад роднага парога, рэдка наведваем сваіх бацькоў, родныя мясціны, сціраем у памяці тое, што зрабіла нас моцнымі, дарослымі, цвёрдымі. За будзённымі клопатамі страчваем самыя дарагія ўспаміны маленства, губляючы “святое штосьці”. Успаміны дзяцінства звязаны з пахам “падвялага аеру”, “як у студню цыбаты асвер запускае руку да пахі”. Думкі пра родную хату звязаны таксама з марозам і “пякучай клямкай”, свежым боханам на сталe. Для лірычнага героя важна “не забыць, як завуць суседа”, бо гэта вельмі істотна для жыхароў вёскі – заўсёды вітацца і паважаць сваіх суседзяў, гэта значыць не забыць усё тое, што яднае яго з роднымі мясцінамі, не “ачарсцвець душой”. Шчыmlівыя, пранізлівыя барадулінскія радкі аб вернасці бацькоўскаму дому робяць чалавека лепшым, дабрэйшым, далучаюць да вечных крыніц духоўнасці і чалавечнасці.

Амаль кожны з беларускіх паэтаў і пісьменнікаў закранае гэтую жыццёвую, самую балючую і хвалючую тэму. Радуе тое, што дзейснае слова і талент пісьменнікаў здольны ачышчаць нашы душы – праз суперажыванне і часам слёзы.

Неразуменне, нежаданне зразумець і дараваць, дапамагчы дзіцяці разабрацца ў сітуацыі, якая склалася, адсоўваюць яго ад дарослага чалавека. Трэба вучыць дзіця перажываць разам не толькі шчаслівыя моманты, радасць, але і гора, няшчасце. Гэта прывучае дзіця да спагады, разумення, такія ж адносіны ён будзе будаваць і ва ўласнай сям’і.

Выдатным творам, дзе паказваецца жыццё простае сялянскай сям’і і раскрываюцца галоўныя “сакрэты” выхавання, прывіцця найлепшых маральных каштоўнасцей, з’яўляецца паэма Якуба Коласа “Новая зямля”. Праяўляючы сапраўдныя добразычлівыя пачуцці, дарослыя падавалі дзецям прыклад сапраўднай братэрскай любові. Якубу Коласу ўдалося паказаць цікавую мадэль сям’і, дзе галоўнымі лічацца любоў, павага, узаемадапамога, працавітасць. Менавіта ў такім асяроддзі дзеці засвойваюць важныя сямейныя каштоўнасці, працягваюць лепшыя традыцыі старэйшага пакалення, якія перанясуць потым у дарослае жыццё.

Увогуле духоўны патэнцыял літаратуры – бязмежны. Абмеркаванне вечных праблем – адносін бацькоў і дзяцей, адносін да іншых, да самога сябе – гэта магчымасць зазірнуць у свой унутраны свет, пазнаваць жыццё, вучыцца жыць, будаваць адносіны, будаваць сябе. У літаратуры – усё жыццё, народ з яго побытам і традыцыямі, з павер’ямі і звычкамі, з культурай і мовай, якая з’яўляецца дарагой нацыянальнай спадчынай.

Нішто так не ўзвышае чалавека, як яго багаты ўнутраны свет. На жаль, у цяперашні час не так многа свядомых чытачоў, як бы хацелася. Далёка не кожны вучань любіць мастацкае слова, умее браць ад літаратуры патрэбнае, чалавечнае. Менавіта таму ў першую чаргу ад настаўніка залежыць цікаўнасць вучня да літаратуры.

Беларускім народам заўсёды рабілася стаўка на выхаванне маральна-духоўных каштоўнасцей, пачатак якога быў менавіта ў сям'і. Чытаючы праграмныя творы, можна заўважыць, што ва ўсе часы прыярытэтам застаецца выхаванне высокамаральнай асобы, у творах даецца своесаблівая мадэль пабудовы сямейных узаемаадносін, актуальная на працягу многіх дзесяцігоддзяў. Праблемы, узнятыя аўтарамі ў літаратурных творах, з'яўляюцца актуальнымі для падлеткаў, выклікаюць непадробны інтарэс, а значыць, садзейнічаюць выхаванню высокамаральнай і духоўна развітой асобы і далучэнню вучняў да сямейных каштоўнасцей.

На жаль, няма агульнага рэцэпту ў выхаванні духоўнасці, але пакуль ёсць літаратура, чыстае слова, ёсць шчырыя дзеці і цёплыя іх сэрцы – будзе жыццё на Зямлі.

Літаратура

1. Гарбунова, М.Б. Фарміраванне духоўна-маральнай культуры вучняў / М.Б. Гарбунова // Адукацыя і выхаванне. – 2008. – № 2. – С. 27–32.
2. Макаренко, А.С. Книга для родителей / А.С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1969.
3. Міхалёў, Л.А. Выхаванне навучэнцаў на духоўнай спадчыне і агульна-чалавечых каштоўнасцях / Л.А. Міхалёў // Сталічная адукацыя сёння. – 2005. – № 2. – С. 113–117.
4. Педагогика и психология семейного воспитания / М.П. Осипова [и др.]; под ред. М. П. Осиповой. – Минск: ИВЦ Минфина, 2008. – 360 с.

А.А. Жуковская

(студентка филологического факультета
ВГУ имени П.М. Машерова)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНЫХ ПОСОБИЙ ПО РУССКОМУ И БЕЛОРУССКОМУ ЯЗЫКАМ

Уроки русского языка, кроме решения прикладных задач, нацелены на формирование мировоззренческих основ личности. Именно поэтому учебники русского языка содержат информацию из многих областей знаний (например, биологии, физики, географии, космонавтики и т. п.). Часть текстов не имеет отчетливой аксиологической направленности и, прямо скажем, содержательной значимости. Так, например, после ознакомления учащихся с композиционной структурой сочинения-описания предлагается текст о еже, его жизнедеятельности в природе. Мы задались вопросом: по-